

Nye udfordringer til feministiske teorier om køn og demokrati

AF BIRTE SIIM

Fuldt og lige medborgerskab i de moderne demokratier omfatter både autonomi i hverdagslivet og indflydelse på samfundsudviklingen.

Hvordan er forholdet mellem empowerment i det civile samfund og repræsentation i politiske forsamlinger? Og hvordan er forholdet mellem inklusion i det lille demokrati med rod i hverdagens problemer og i det store demokrati med rod i nationale og globale problemer?

De politologiske teorier om demokrati og medborgerskab bliver i dag udfordret af både moderne (og post-moderne) sociologiske teorier og af feministiske teorier. Begge tilgange argumenterer for en bred forståelse af politik og for en udvidelse af demokratiet til nye grupper og til nye samfundsarenaer. De sociologiske teorier om modernitet fremhæver, at det moderne samfund er på vej mod et post-traditionelt samfund, hvor de gamle idealer fra den franske revolution om frihed, lighed og broderskab er blevet utilstrækkelige. Nationalstaternes forandring i forbindelse med en voksende globalisering og tættere europæisk integration er baggrunden for nye visioner om et pluralistisk og flerkulturelt samfund og nye idealer om et *dialogdemokrati*.

Sociologen Anthony Giddens har i en række bøger peget på tendenser i de post-traditionelle samfund mod højere grad af individuel refleksivitet og på nye betingelser for et 'dialogdemokrati' i hverdags- og arbejdslivet (Giddens 1991, Giddens 1994).

Giddens og Beck har begge peget på, at en voksende individualisering og et opbrud i familie- og kønsrelationer må ses som et aspekt af et mere grundlæggende opgør med traditioner i de 'post-traditionelle' samfund. De er begge interessante i køns-perspektiv, fordi de peger på en ny dimension i det politiske, som ligger uden for de formelle politiske institutioner og inddrager borgerne direkte som politiske aktører. Det er dog en svaghed, at de ikke diskuterer de nye barrierer, der eksisterer for, at kvinder kan opnå et lige medborgerskab (Siim 1999).

Formålet med artiklen er at diskutere, hvilke muligheder og barrierer der er i de moderne demokratier, for at *kvinder kan opnå et fuldt og lige medborgerskab*, der omfatter både selvbestemmelse i hverdagslivet og indflydelse på samfundsudviklingen (Siim 2000). Med inspiration fra sociologiske og feministiske teorier belyses to centrale spørgsmål i feministisk demokratiteori: Forholdet mellem empowerment¹ i det civile samfund og repræsentation i politiske forsamlinger, og mellem det 'lille' demokrati² med rod i hverdagslivets problemer og det 'store' demokrati med rod i nationale og globale problemer (Andersen et. al. 1993).

I det følgende vil jeg kort skitsere Anthony Giddens' og Ulrich Becks begreber om *livspolitik* og *subpolitik* og diskutere deres styrker og svagheder i forhold til feministiske teorier om demokrati. Derefter præsenteres to indflydelsesrige feministiske demokratiforskere, der har en fælles vision om et pluralistisk og differentieret medborgerskab, der både omfatter kvinder og undertrykte sociale grupper, men forskellige modeller for at udvide demokratiet. Anne Phillips' tese om 'a politics of presence' skitserer en model for fornyelse af demokratiet, der bygger på repræsentation af kvinder og marginaliserede grupper i de formelle politiske institutioner (Phillips 1995). Iris Youngs tese om 'a politics of difference' skitserer en konkurrerende model, der bygger på 'empowerment' af kvinder og under-

trykte sociale grupper gennem organisering i det civile samfund (Young 1990). I tredje afsnit diskuteres dilemmaer knyttet til kvinders aktive medborgerskab³ belyst gennem nyere skandinavisk empiri (Christensen 1994, 1997, Siim 1994, 1997, Bergquist et. al. 1999). Skandinaviske kvinder i dag er inddraget i elitepolitikken, men samtidig peger forskningen på tendenser til en kønnet opdeling mellem lokalt demokrati og den nationale og europæiske politik (Christensen og Siim 2000, forthcoming). Afslutningsvis diskuteres aktuelle udfordringer til de nordiske demokratier, specielt behovet for at udvikle demokratiske modeller baseret på lighed og mangfoldighed og på nye former for solidaritet med marginaliserede sociale grupper.

KØN, MODERNITET OG DEMOKRATI

Med udgangspunkt i nye udfordringer i de moderne samfund knyttet til den økonomiske, politiske og kulturelle globalisering har Anthony Giddens argumenteret for 'at demokratisere demokratiet'. Visionen om et *dialogdemokrati*⁴ markerer en faktisk og ideel udvidelse af demokratiet, der bygger på borgernes autonomi og kommunikation. Ifølge Giddens er der fire områder, hvor globaliseringen og den institutionelle refleksivitet har skabt nye muligheder for en demokratisering *uden for* den formelle politiske sfære (Giddens 1994, 117-124): For det første handler politik i højere grad om 'det personlige liv', for eksempel demokratisering af seksuelle relationer, ægteskab og familiespørgsmål. Der er en bevægelse fra traditionelle ægteskaber i retning af 'rene forhold', som indgås for deres egen skyld ikke på grund af den kønsmæssige arbejdsdeling mellem en forsørger og en moder/husmoder. For det andet åbner udbredelse af sociale bevægelser og selvhjælpsgrupper nye områder for offentlig dialog for eksempel omkring reproduktionsteknologier. For det tredje er det muligt at demokratisere store virksomheder gennem

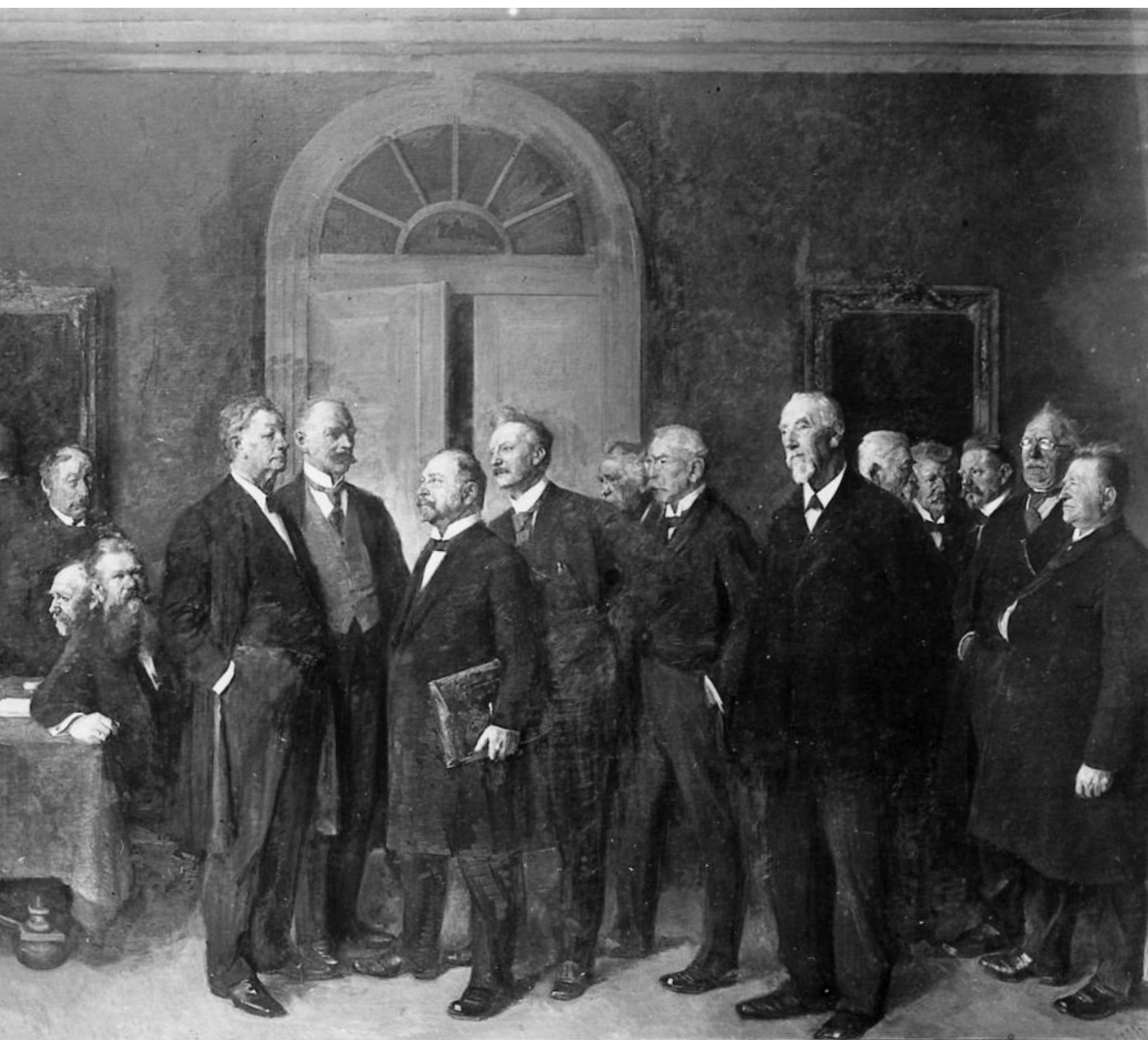
decentralisering og fleksible ledelsesstrategier. Og endelig er det muligt at demokratisere den globale orden og skabe nye former for politiske institutioner på trans-nationalt niveau, både ved udbredelse af det formelle demokrati og gennem nye former for dialog, for eksempel omkring økologiske problemer.

Det er Giddens' pointe, at begrebet *livspolitik* er et centralt begreb for menneskers individuelle og kollektive selvrealisering i de moderne demokratier. Han skelner mellem *emancipationspolitik*, der angår livschancer, og *livspolitik*, der angår livsstil (Giddens 1994, 14-15). Hans ideal om at udvikle nye former for social solidaritet, der bygger på autonomi og aktiv tillid i det civile samfund, sættes i modsætning til det kommunaristiske ideal, som forudsætter en styrkelse af de traditionelle sociale fællesskaber (Giddens 1994, 126).

Visionen om en 'demokratisk familie', der hviler på dialog mellem kvinder og mænd og forældre og børn, og om nye former for offentlig dialog uden for det formelle politiske system virker umiddelbart tiltrækkende fra et kønsperspektiv. Ikke mindst udviklingen i Skandinavien synes at bekræfte tendenser til et tættere samspil mellem hverdagsliv og demokrati og mellem familien og det offentlige liv og til, at borgerne udvikler nye politiske identiteter som 'hverdagsmagere' (Bang og Sørensen 1997). Det er et centralt spørgsmål, hvordan forbindelsen mellem lokale og globale perspektiver etableres. Skandinavisk forskning peger på, at der er nye opsplittings mellem det 'lille' demokrati – orienteret mod hverdagsproblemer på det lokale niveau – og det 'store' demokrati, som er udtryk for forskelle i kvinders og mænds politiske praksis og identiteter (Petersson et. al. 1989, Andersen et. al. 1993). Og specielt udviklingen af nye governanceformer på nationalt og globalt niveau kan bidrage til at reproducere uligheden i kvinders og mænds offentlige indflydelse og magt (Borchorst 1997).

Ulrich Becks tese er, at vi bevæger os fra et industrisamfund til et globalt *risikosamfund*, som henviser til, at økonomiske, politiske og individuelle risici i stadig højere grad undslipper de institutioner, som skal styre samfundet og beskytte individerne. Begrebet 'subpolitik' peger på et behov for at forny politikken uden for det formelle politiske system (Beck 1994, 17). Pointen er, at politik siden 1980'erne har flyttet sig til nye arenaer uden for parlamentterne, de

Constantins Hansens billede af den grundlovgivende rigsforsamling fra 1848. (Polfoto)

politiske partier og interesseorganisationer, ligesom der er kommet nye politiske aktører, specielt aktive borgergrupper. Ifølge Beck ser vi i dag en kamp for en ny dimension i politik, for eksempel omkring økologiske og moralske problemer.

Ifølge Beck er Øst-Vest antagonismens opløsning en udfordring for demokratiet og for de gamle politiske opdelinger i højre-venstre og i offentligt-privat. De fundamentale politiske spørgsmål angår i stedet

individets holdning til usikkerhed-risiko, holdningen til 'fremmede' og holdningen til selv at skabe samfundet (Beck 1994, 42, Giddens 1994). Muligheden for 'at genopdage politik' handler derfor om 'at skabe nye regler' – og ikke længere om blot 'at overholde reglerne'. *Subpolitik* er et alternativ til den politiske videnskabs klassiske opfattelse af forholdet mellem aktører og det politiske system:

"Subpolitics is distinguished from 'politics' first, in that, agents outside the political or corporatist system are allowed to appear on the stage of social design, ... and second, in that not only social and collective agents but individuals as well compete with the latter and each other for the emerging shaping power of the political" (Beck 1994, 22).

Sub-politik indeholder et ideal om, at samfundet skabes 'fra neden'. Det gør det muligt for grupper, der ikke tidligere har været involveret i samfundets beslutninger at få 'a voice and a share', f.eks. borgergrupper, offentligheden, sociale bevægelser, ekspertgrupper, græsrodder, arbejdspladsgrupper etc.

Der er en række lighedspunkter mellem de to sociologers problematisering af det klassiske politikbegreb og den feministiske kritik af politik knyttet primært til det formelle politiske system. Feministiske demokratiforskere har længe argumenteret for et udvidet politikbegreb, som kan rumme samspillet mellem hverdagsliv og politik (Pateman 1988). Subpolitik og livspolitik rummer dog både muligheder og problemer for kvinder. Subpolitik giver gode muligheder for at inddrage kvinder i politik, fordi den i sit indhold er knyttet direkte til områder, som tidligere blev betragtet som private spørgsmål, der angår liv og død, som f.eks. abort og voldtægt/vold mod kvinder. Desuden skabes subpolitikken gennem nogle politiske former, som navnlig kvinder har benyttet, som for eksempel græsrodsaktiviteter og ad hoc aktiviteter udenfor de politiske institutionerne.

Fra et kønsperspektiv er det et kritisk spørgsmål, om og på hvilken måde sub- og livspolitik forbindes med kvinder og mænds deltagelse i andre typer af politik på det nationale og transnationale niveau. Desuden er det afgørende, at sub- og livspolitik kobles til emancipationspolitikken knyttet til velfærdsstatens institutioner. Forskningen har vist, at specielt kvinder har haft nytte af den sociale fordelingspolitik med rod i in-

dustrisamfundets solidaritets- og kollektivitetsformer. Det er de 'kvindevenlige' skandinaviske velfærdsstater, der gennem en udbygning af den offentlige service har sikret kvinders økonomiske uafhængighed og har været bedst til at beskytte enlige mødre og deres børn mod fattigdom (Hernes 1987, Siim 1988). Den skandinaviske udvikling rejser bl.a. spørgsmål om grænser for borgernes 'empowerment' i det lokale demokrati med rod i hverdagens problemer og om koblingen mellem det lille og det store demokrati knyttet til europæiske og globale problemer (Christensen og Siim, forthcoming).

En ny dansk analyse⁵ af borgernes politiske deltagelse, som hviler på interviews på det Indre Nørrebro i København, viser, at der kan identificeres en ny opfattelse af politik og nye politiske identiteter hos borgerne som 'hverdagsmagere' (Bang og Sørensen 1997). Undersøgelsen har en bred politikforståelse, der udvider det politiske til også at omfatte engagement i løsningen af fælles anliggender udenfor staten. Hverdagsmageren er en idealtipe, der adskiller sig både fra græsrodsaktivisten og fra partiaktivisten: "Hun forholder sig direkte til hverdagslivets problemer, dér hvor hun nu er engageret, det være sig på arbejdspladsen; i hjemmet; i foreningslivet; i de nære institutioner og andre steder, hvor man støder på problemer forbundet med løsningen af fælles anliggender" (Bang og Sørensen 1997, 24). Figuren, der bl.a. er inspireret af Giddens' begreber om livspolitik og dialogdemokrati, hviler på et relativt spinkelt empirisk grundlag (Bang og Sørensen 1997, 25).

Undersøgelsen rejser en række interessante spørgsmål om opdelingen mellem den lille og den store politik og mellem kvinders og mænds politiske praksis og identiteter. Hverdagsmageren beskrives konsekvent som en kvinde og den politiske identitet som 'hverdagsmager' passer tilsyneladende godt til kvinders politiske praksis. Undersøgelser af kønsforskelle i politiske identiteter tyder imidlertid på, at der er forskel på

kvinder og mænds mægtig- og myndiggørelsesprocesser⁶ (Christensen 1994, Siim 1994). Selv om borgerne har de samme formelle muligheder for at handle politisk, er der ofte forskel på de reelle muligheder, evner og lyst til at bruge mulighederne. Opsplitningen mellem deltagelse i de 'nære' problemer med rod i hverdagen og de 'brede' samfundsspørgsmål er et demokratisk problem. Og det er et kønsmæssigt problem, at den er knyttet til forskelle i kvinders og mænds politiske identiteter og praksis, idet ulighed i kvinders og mænds medborgerroller kan bidrage til at reproducere kønsforskelle i politisk indflydelse og magt (Christensen og Siim 2000, forthcoming).

FEMINISTISKE TESER OM ET PLURALISTISK OG DIFFERENTIERET DEMOKRATI

Carole Patemans banebrydende kritik af et kønsopdelt demokratiske medborgerskab og kvinders politiske marginalisering har været en vigtig inspirationskilde for feministisk demokratiteori (Pateman 1988, 1989). Pateman har fremhævet et grundlæggende dilemma i moderne demokratier, som hun har kaldt 'Wollstonecrafts dilemma'. Tesen er, at der er to veje til et lige medborgerskab i de moderne demokratier: En der bygger på *lighed*, der forudsætter, at kvinder integreres i politik på mænds præmisser og dermed opgiver de sociale erfaringer 'som kvinder'. Eller en vej, der bygger på *forskellighed* og på kvinders særlige sociale erfaringer 'som kvinder' og dermed reproducerer kvinders marginalisering i det offentlige liv. Spændingen mellem to forskellige visioner og modeller for kvindes medborgerskab er stadig aktuell (Lister 1997). Anne Phillips' og Iris Youngs ideal om et pluralistisk og differentieret medborgerskab er et forsøg på at overvinde dette dilemma, idet de begge argumenterer for, at det er muligt for kvinder at organisere sig politisk 'som kvinder' og samtidig få indflydelse i den politiske offentlighed (Phillips 1995, Young 1990).

Anne Phillips (1995) har formuleret en model for at transformere demokratiet, der forudsætter, at nye aktører inddrages direkte i de politiske institutioner gennem 'a politics of presence'. Hun har bl.a. argumenteret for, at kvinder og marginaliserede grupper skal sikres politisk repræsentation gennem vedtagelse af kvota-regler til de nationale forsamlinger (Phillips 1993, 1995). Iris Young (1990) har fremsat en anden model for at transformere demokratiet, 'a politics of difference' baseret på de undertrykte gruppers 'empowerment' via organisering i det civile samfund. De har et fælles ideal om et 'pluralistisk og differentieret medborgerskab', der skal sikre, at kvinder og undertrykte sociale gruppers erfaringer inddrages direkte i den demokratiske samtale. Og de har begge konkrete forslag til kvota-ordninger og grupperepræsentation, der skal sikre, at de sociale grupper også i praksis inddrages i de politiske fællesskaber og i folkevalgte forsamlinger.

Phillips' tese er, at kvinder og marginaliserede sociale grupper kan bidrage til at forny den politiske dagsorden og transformere det politiske livs grundlæggende principper (Phillips 1995). Målet er at opnå en reel pluralisme i det politiske liv – en accept af at der eksisterer en mangfoldighed af politiske arenaer – niveauer og deltagelsesformer. Phillips er positiv over for det lokale, selvstyrende kommunitære demokrati, men pointen er, at det ikke kan løse problemet med politisk eksklusion. I stedet skal demokratiet udvides 'fra oven' gennem indførelse af et nyt institutionelt design, der ændrer selve principperne for demokratisk repræsentation. Pointen er, at det har afgørende betydning, hvem der er repræsenteret i de nationale parlamenter, og hvem der står uden for (Phillips 1995, kap. 3). Denne position er bygger på en præmis om, at kvinder har fælles erfaringer og identiteter 'som kvinder', og den forudsætter, at de valgte demokratiske forsamlinger er demokratiets kerne.

Iris Youngs demokratimodel forudsætter,

at kvinder og undertrykte sociale grupper får mulighed for at organisere sig med udgangspunkt i fælles erfaringer 'som gruppe' (Young 1990). Youngs mål er at udvikle demokratiet 'fra neden' med rod i frivillige politiske fællesskaber, græsrodder og sociale bevægelser, enten ved at udvide borgernes deltagerrettigheder eller ved at forny det lokale demokrati. Young argumenterer for en nytænkning af sociale gruppers betydning med udgangspunkt i Jean Paul Sartres begreb om *seriel kollektivitet*. Hun skelner mellem tre positioner: a) kvinder som social kollektivitet, der er en *passiv* social konstruktion af individer, b) kvinder som gruppe som anerkender et vist *aktivt* fællesskab omkring konkrete sager og c) feministiske grupper. Pointen er, at kvinder kan ses som et kollektiv, der er forenede på en passiv måde af de materielle strukturer og af de praktiske historier, uden at kvinder tillægges fælles egenskaber 'som kvinder', eller forudsætter, at kvinder har en fælles identitet (Young 1994, 715). Ifølge Young løser denne forståelse dilemmaet mellem essentialisme, der opfatter kvinder som et social kollektiv med iboende egenskaber/interesser, og en postmoderne position, der har opgivet et begreb om kvinder som en social gruppe (Young 1994, 733).

De to tilgange har haft stor gennemslagskraft i 1990erne, og begge markerer et forsøg på at udvikle nye argumenter og konkrete modeller, der skal sikre kvinders inklusion i demokratiet (Siim 2000). Young giver et bud på undertrykte sociale gruppers 'empowerment', der defineres som 'a voice and a vote', som forudsætter, at de marginaliserede sociale grupper skal organisere sig 'nedefra' gennem *grupperepræsentation* og vetoret over sager, der angår dem (Young 1990). Phillips giver et bud på, hvordan kvinder kan få adgang til den politiske elite gennem indførelse af *kvota-ordninger* i forhold til de politiske parlamenter.

Den skandinaviske udvikling kan illustrere en række dilemmaer i kvinders aktive medborgerskab. Anne Phillips' tanker er

bl.a. inspireret af de norske erfaringer med kønskvotering, og det er interessant at reflektere over politisk tilstedeværelse fra et skandinavisk perspektiv. Her er 'politisk tilstedeværelse' allerede realiseret gennem vedtagelse af frivillige kvota-regler for kvinder i de politiske partier (Christensen 1999). Resultatet er en feminisering af den politiske elite, hvor kvinder i løbet af de sidste 25 år har opnået en såkaldt 'kritisk masse' på mellem 30 og 40 procent repræsentation (Dahlerup 1988). Youngs model for inddragelse af undertrykte sociale grupper er ligeledes interessant fra et skandinavisk perspektiv, hvor der er en lang tradition for mobilisering og organisering af undertrykte sociale grupper, bønder, arbejdere og senest kvinder.

Skandinaviske kvinder er blevet inddraget direkte i den demokratiske samtale og i den politiske offentlighed både gennem kollektiv organisering og gennem politisk repræsentation. Der er dog nye demokratiske problemer, idet der i 1990erne har været en afmatning i kvinders politiske mobilisering, samtidig med at de sociale bevægelser og politiske partier svækket. Resultatet er, at medborgerskabet er fragmenteret, kanalerne mellem borgerne og eliten er svækket, og der er en kønnet opdeling mellem det 'lille' og det 'store' demokrati (Christensen og Siim 2000, forthcoming). I det følgende belyses kort nogle dilemmaer i kvinders aktive medborgerskab gennem nyere forskning om køn og demokrati i Skandinavien.

DILEMMAER I KVINDERS AKTIVE MEDBORGERSKAB

Kvindens aktive medborgerskab (agency) omfatter på et analytisk plan deltagelse på forskellige politiske arenaer, i det civile samfund og i de politiske forsamlinger og på forskellige politiske niveauer, i forhold til lokale, nationale og transnationale niveauer (Sarvasy og Siim 1994, 253, Siim 2000). De nordiske kvinders bestræbelser for at

blive anerkendt som lige medborgere er foregået gennem en kombination af organisering i det civile samfund og repræsentation i politiske forsamlinger (Christensen og Raam 1999).

Det nordiske forskningsprojekt "Ligestilte demokratier?" viser, at der på trods af mange fælles træk mellem de nordiske lande, er fem kønspolitiske modeller, der bygger på forskellige mobiliseringsmodeller (Bergquist et. al. 1999, 3-13). Den svenske mobiliseringsmodel bygger i højere grad end den danske på en organisering af kvinder i de politiske partier, ikke mindst i Socialdemokratiet. Den danske model har i højere grad været baseret på kvinders mobilisering i sociale bevægelser og frivillige organisationer uden for de politiske partier. I Danmark udgør partierne i dag kun en meget lille del af befolkningen, og kvinders mobilisering er gået uden om de politiske partier. To danske politiske partier har haft kønsvotering fra 1986 til 1996, og i Socialistisk Folkeparti var det unge kvinder, der i 1996 var med til at foreslå en ophævelse af partiets kønsvotering. I Norge har partierne stadig en central status, kønsvoteringen er udbredt, og kvinder udgør en stor andel af de politiske partiers medlemstal (Christensen 1999, 67).

De nordiske undersøgelser illustrerer, at kvinders aktive medborgerskab omfatter forskellige arenaer – både græsrodskanalen og den parlamentariske kanal, brugerkanalen og den korporative kanal, og at der er nye udfordringer til samspillet mellem disse niveauer. Den aktuelle svækkelse af kvinders politiske mobilisering og kvindebevægelsens fragmentering giver de største problemer for den 'bevægelsesorienterede' danske model. Her er der en voksende spænding mellem kvinders deltagelse 'fra nedenu' i sociale bevægelser, netværk og frivillige organisationer og kvinders repræsentation i elitepolitikken (Christensen 1999). En af de feministiske udfordringer er i dag at overvinde kløften mellem kvinders deltagelse i hverdagslivets lokale politik og manglende

inklusion i den europæiske og globale politik.

Feminisering af den politiske elite er et nyt aspekt af kvinders aktive medborgerskab, som har været med til at synliggøre både ligheder og forskelle mellem organisationsformer, interesser og politiske identiteter (Skjeie og Siim 2000, forthcoming). Ud fra et normativt perspektiv har kvinders tilstedeværelse på den politiske arena en vigtig symbolsk funktion 'i sig selv'. Øget repræsentation i det politiske system har desuden gjort det muligt for kvinder at lave alliancer på tværs af partier og organisationer i forhold til centrale kønspolitiske emner, for eksempel kvota-ordninger, der skal sikre flere kvinder i det politiske og administrative liv, og en udbygning af de offentlige børneinstitutioner, opprioritering af omsorg for børn og om flere penge til børnefamilier (Skjeie 1992, Dahlerup 1998, Bergquist et. al. 1999). I dag er kvinder på tværs af politiske partier enige om at sætte socialpolitik på dagsordenen, men der er konflikter mellem kvinder om prioritering af socialpolitiske spørgsmål, f.eks. mellem ydelser til børn, ældre og handicappede og om nye politiske spørgsmål som flygtninge og indvandrere og EU.

AKTUELLE UDFORDRINGER TIL DEMOKRATIET

Kvindens historiske kamp for politisk stemmeret og for at blive anerkendt som lige medborgere omfatter både autonomi i hverdagslivet og indflydelse på samfundsudviklingen. Fra et kønsperspektiv er det derfor et problem, hvis kvinders aktive medborgerskab igen begrænses til hverdagslivets politik. En af de demokratiske udfordringer er at udvikle et aktivt pluralistisk medborgerskab, der inddrager kvinder i den demokratiske udvikling på både det lokale, nationale og trans-nationale niveau, og som desuden giver kvinder og mænd lige magt og indflydelse i de nye governanceformer på nationalt og europæisk niveau.

Ud fra et normativt demokratisk perspektiv bør et aktivt medborgerskab også indeholde ansvar for og solidaritet med undertrykte sociale grupper (Dean 1996).

Den politiske udvikling i Skandinavien peger på, at der både er nye muligheder og problemer for kvinder i de post-industrielle samfund. På den ene side er demokratiseringen af familien, som Giddens peger på, relativt langt fremskreden i de skandinaviske demokratier. Ligesom der er en høj grad af individualisering af sociale rettigheder, og begge forældre har fået nye roller som aktive medborgere og nye deltagelsesrettigheder i forhold til skoler og daginstitutioner. På den anden side peger forskningen på tendenser til nye (køns)opdelinger. I Skandinavien har opdelingen i offentligt og privat mistet betydning med velfærdsstatens udbygning og kvinders lønarbejde, og kvindebevægelsen har sammen med kvindelige politikere været med til at sætte 'hverdagens politik' på dagsordenen. Der er dog nye tendenser til en opdeling mellem den 'lille' og den 'store' politik, mellem den politiske elite, der er orienteret mod nationale og globale spørgsmål, og borgerne, som forholder sig lokalt til hverdagslivets problemer.

En central udfordring er forbundet med forskydningen af den politiske magt fra det nationale til det trans-nationale og globale niveau. Det nationale demokrati er blevet udvidet samtidig med, at nationalstaten har ændret karakter. Der er sket en demokratisering i Skandinavien med kvinders øgede repræsentation i den politiske elite og i den korporative kanal. Samtidig betyder udviklingen mod en større europæisk integration, at kvinder er blevet marginaliseret i forhold til EU's centrale institutioner, specielt Ministerrådet, EU-Kommissionen, Domstolen og senest den europæiske Centralbank. Det rejser nye spørgsmål om kvinders demokratiske inklusion i og indflydelse på den europæiske integration og globale politik.

De moderne demokratier er ved et vendepunkt, og velfærdsstaterne er under om-

strukturering. Nationalstaterne har mistet betydning som følge af globaliseringen og den europæiske integrationsproces. Feministiske teorier vil transformere demokratiet gennem inddragelse af nye politiske aktører og nye sociale erfaringer i den politiske offentlighed. Anne Phillips' tese er, at en feminisering af de politiske eliter kan være med til at ændre demokratiet og sætte nye spørgsmål på den politiske dagsorden. Iris Youngs tese er, at kvinder og undertrykte grupper gennem det civile samfunds organisationer kan bidrage til at udvide demokratiet til nye områder 'fra neden'. Udviklingen i Skandinavien peger på, at der på trods af feminiseringen af den politiske elite er problemer med at forbinde det lokale demokrati med det nationale, europæiske og globale arenaer. Den illustrerer desuden, at inklusion af kvinder ikke nødvendigvis følges af inklusion af marginaliserede sociale grupper med basis i etnicitet, race og klasse.

Feminisering af de politiske eliter i Norden har udvidet det demokratiske medborgerskab til kvinder gennem anerkendelse af kvinders kollektive organisering og accept af kønskvotering i de politiske partier. De homogene skandinaviske demokratier oplever dog tendenser til marginalisering af indvandrer- og flygtningegrupper, der hverken deltager i frivillige organisationer eller i politiske partier i samme grad som danskere (Togeby 1999), og til differentiering mellem kvinder på basis af generation, uddannelse og etnicitet. I dag er en af de centrale udfordringer for de nordiske demokratier at integrere nye minoritetsgrupper i politik. Der er behov for at udvikle nye former for refleksivitet, pluralisme og solidaritet med 'de fremmede' knyttet til det post-traditionelle samfund. Den politiske udvikling peger således på grænserne for demokratiske visioner om et aktivt medborgerskab baseret på et ideal om lighed, som ikke anerkender mangfoldighed og forskelle mellem grupper.

NOTER

1. Kathy Ferguson udviklede et feministisk begreb om empowerment defineret som 'the ability to act with others to do together what one could not have done alone' (Ferguson 1986, 217). Iris Young har defineret empowerment som 'participation of an agent in decision-making through effective voice and a vote' (Young 1990, 251). Begrebets styrke er, at det peger på kvinders aktive medborgerskab (agency) og mulighed for 'at gøre en forskel', som forudsætter en ændring i kvinders politiske identiteter, men det siger ikke noget om indholdet i kvindersidentiteter, fx om handlingerne er demokratiske og solidariske med andre medborgere (se Christensen og Siim 2000, forthcoming).
2. Denne skelnen blev bl.a. anvendt i de svenske og danske medborgerundersøgelser. I den svenske undersøgelse skelnes der mellem initiativer til påvirkning af sin egen situation, det 'lille' demokrati, og initiativer til påvirkning af landets situation, det 'store' demokrati (Peterssen et. al. 1989). I den danske undersøgelse bruges en anden terminologi. Der skelnes mellem 'nærdemokratiske deltagelsesformer', dvs. aktiviteter i forhold til hverdagens institutioner i lokalområdet, på arbejdspladsen og i velfærdsstatens serviceinstitutioner, og 'institutionelle deltagelsesformer', for eksempel aktiviteter i partier, organisationer og ved valg (Andersen et. al. 1993, 37). Forholdet mellem det lille og store demokrati i et kønsperspektiv belyses i Andersen et. al. kap 7: "Køn og politisk deltagelse", pp 128-149.
3. For en nærmere diskussion af de to demokrati-modeller set i et skandinavisk perspektiv se Christensen og Siim (2000, forthcoming).
4. Det har nogle fælles træk med begrebet om deliberativt demokrati, der sætter den offentlige diskussion om almene politiske spørgsmål i centrum, men dialogdemokrati er ikke orienteret mod konsensus, idet dialog i det offentlige rum betragtes som et middel til at leve sammen med de andre i gensidig tolerance – hvad enten den 'anden' er et individ, et globalt samfund eller religiøse tilhænger (Giddens 1994, 114)
5. Undersøgelsen er et pilotprojekt, som bygger på ti kvalitative interview, som indgår i en større undersøgelse af "Demokrati fra nedden" finansieret af det danske samfundsvidenskabelige forskningsråd (Bang og Sørensen 1997).
6. Undersøgelsens teoretisk perspektiv er et mægtig-myndiggørelsesperspektiv, hvor mægtiggørelses ses som de institutionelle betingelser for at borgerne kan gøre en (politisk) forskel, og myndiggørelse udtrykker evnen til at bruge disse muligheder (Bang og Sørensen 1997, 25).

LITTERATUR

- Andersen, Johannes, Ann-Dorte Christensen, Kamma Langberg, Birte Siim & Lars Torpe (1993): *Medborgerskab. Demokrati og politisk deltagelse*. Systime, Herning.
- Bang, P. Henrik og Eva Sørensen (1997): *Fra Græsrodder til hverdagsmagere*. Demokrati fra nedden. Pilotprojekt, Arbejdsrapport 3/1997. Københavns Universitet, Roskilde Universitetscenter, COS, Handleshøjskolen København og Aalborg Universitet.
- Beck, Ulrich (1994): "The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization", i Beck, Giddens & Scott (eds.) *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Polity Press, Cambridge.
- Bergquist C., Borchorst, AD. Christensen, Raaum, Ramnstedt-Silén & Styrkasdottir (red.) (1999): *Likestillte demokratier? Kjøn og politik i Norden*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Borchorst, Anette (1997): *State of the Art. Study of Research on Women and Political Decision-Making: Report on Denmark*. Gep Working Paper, No 2. Aalborg University.
- Christensen, Ann-Dorte (1994): "Køn, ungdom og værdiopbrud", i J. Andersen and L. Torpe (red.) *Medborgerskab og politisk kultur*, s. 175-210, Systime, Herning.
- Christensen, Ann-Dorte (1997): "De politisk-kulturelle betydninger af køn", i Christensen A.D. et al. (red.) *Det kønnede samfund*, s. 223-254, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg.
- Christensen, Ann-Dorte (1999): "Kvinder i politiske partier", pp 65- 87 i Bergquist, Borchorst, Christensen, Raaum, Ramnstedt-Silén & Styrkasdottir (red.) *Likestillte demokratier? Kjøn og politik i Norden* Universitetsforlaget, Oslo.
- Christensen, Ann-Dorte og Nina Raaum (1999): "Politiske mobiliseringsmodeller", pp 17-26 i Bergquist, Borchorst, AD. Christensen, Raaum, Ramnstedt-Silén & Styrkasdottir (red.) *Likestillte demokratier? Kjøn og politik i Norden*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Christensen, Ann-Dorte og Birte Siim (2000): *Køn, demokrati og modernitet – mod nye politiske identiteter* forthcoming Hans Reitzels Press.
- Dahlerup, Drude (1988): "From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics" *Scandinavian Political Studies*, vol 11, nr. 4, s. 275-298.
- Dahlerup, Drude (1998): *Rødstrømperne. Den danske Rødstrømpebevægelses udvikling, nytænkning og gennemslag 1970-1985*. Gyldendal, København.
- Dean, J. (1996): *Solidarity of Strangers. Feminism after Identity Politics*. California University Press.

- Ferguson, Kathy (1986): "Male-ordered Politics. Feminism and Political Science", in *Political Science and Political Discourse*.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press, London.
- Giddens, Anthony (1994): *Beyond Left and Right, The Future of Radical Politics* Polity Press, London.
- Hernes, Helga (1987): *Welfare State and Women Power*. Norwegian University Press, Oslo.
- Leira, Arnlaug (1996): *Parents, children and the state: Family obligations in Norway*. Institut for samfundsforskning, Report 96: 23, Oslo
- Lister, Ruth (1997): *Citizenship. Feminist Perspectives*. Macmillan, Hong Kong.
- Pateman, Carole (1988): *The Sexual Contract*. Stanford University Press, Stanford.
- Pateman, Carole (1989): *The Disorder of Women. Democracy, Feminism and Political Theory*. Polity Press, London.
- Petersson, Olof, Anders Westholm & Göran Blomberg (1989): *Medborgernas Makt*. Carlssons, Stockholm.
- Phillips, Anne (1993): *Democracy and Difference*. Polity Press, London.
- Phillips, Anne (1995): *The Politics of Presence*. Polity Press, London.
- Sarvasy, Wendy & Birte Siim eds. (1994): "Introduction" to special issue on "Gender, and the Transitions to Democracy, i *Social Politics. International Studies in Gender, State and Society*, vol. 1, no. 3, s. 249-255 .
- Skjeie, Hege (1992): *Den politiske betydningen av kjønn. En studie av norsk topp-politik*. Institut for Samfundsforskning, 92: 11, Oslo.
- Skjeie, Hege and Birte Siim (2000): "Stating the Trouble. What do Women Want. Scandinavian Feminist Debates on Citizenship". forthcoming in *International Political Science Review*.
- Siim, Birte (1988): "Towards a Feminist Rethinking of the Welfare State", i Kathy Jones and Anna Jonasdottir (eds.) *The Political Interests of Women. Developing Theory and Research with a Feminist Face*. Sage Publications, London, s. 160-187.
- Siim, Birte (1994): "Engendering Democracy – the interplay between Citizenship and Political Participation", i *Social Politics. International Studies in Gender, State and Society*, vol. 1, no 3, s. 286-305.
- Siim, Birte (1997): "Politisk medborgerskab og feministiske forståelser", i Christensen, Ravn og Rittenhofer (red.) *Det kønnede samfund*, Aalborg Universitetsforlag, s. 193-222.
- Siim, Birte (1999): "Feministiske perspektiver på demokrati og medborgerskab", pp 81-101 i Erik Amnå (red.) *Demokrati og medborgerskab, Demokratiutredningens forskarvolum II*. SOU 1999, 77.
- Siim, Birte (2000): *Gender and Citizenship. Politics and Agency in France, Britain and Denmark*. Cambridge University Press.
- Togeby, Lise (1999): "Et demokrati, som omfatter alle, der bor i Danmark?" pp 133- 153 in Goul Andersen, Munck Christiansen, Beck Jørgensen, Togeby and Vallgård (red.) *Den demokratiske udfordring*. Hans Reitzels Press, København.
- Young, Iris (1990): *Justice and the Political Difference*. Princeton University Press, Princeton.
- Young, Iris (1994): "Gender as Seriality: Thinking about Women as a Social Collective", i *Signs*, Vol. 19, nr. 3, s. 713-738.

SUMMARY

The objective of the article is to discuss the potential and barriers for women's full and equal citizenship in modern democracies. The article presents new sociological and feminist theories about the transformation of democracy and discusses two key questions in the feminist debate: The relation between women's empowerment in civil society and their representation in the political elite, between participation in the 'small' and 'big' democracy. These questions are discussed on the basis of recent Scandinavian research on gender and democracy. It illustrates that in spite of the feminisation of the political elite the new challenge is to link women's empowerment in the small democracy with their participation in European and global politics. Another challenge is to link the inclusion of women with the inclusion of marginalised social groups on the basis of class, race and ethnicity.

Birte Siim, cand.scient.pol.

Lektor ved Institut for Samfundsudvikling og planlægning, Aalborg Universitet